ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889, 2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-12

KORXONALARDA PAYDO BO‘LADIGAN CHANGLARNING ISHCHILAR SALOMATLIGIGA SALBIY TA’SIRINI BAHOLASH

Raxmatova Dilnoza Muxitdinovna, Jumayeva Shahzoda Maxmarajab qizi
Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada sanoat korxonalarida texnologik jarayonlar natijasida hosil bo‘ladigan changlarning fizik-kimyoviy xususiyatlari, ularning ishchilar salomatligiga ko‘rsatadigan qisqa va uzoq muddatli zararli ta’siri, shuningdek changlanish darajasini baholashning zamonaviy ilmiy yondashuvlari keng qamrovda tahlil qilinadi. Tadqiqotda chang konsentratsiyasini aniqlash, mehnat muhiti parametrlari bilan gigiyenik me’yorlar o‘rtasidagi farqlarni ilmiy baholash, respirator kasalliklar rivojlanish mexanizmlarini aniqlash bo‘yicha ilmiy dalillar keltirilgan. Maqolada changlanishning ishchi organizmiga ta’sirini kamaytiruvchi texnologik, tashkiliy va sanitariya-gigiyenik choralar bo‘yicha yangi ilmiy takliflar ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari sanoat korxonalarida xavfsiz mehnat sharoitlarini yaratish, kasbiy kasalliklarni oldini olish hamda mehnat muhofazasini takomillashtirishga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: sanoat changi, texnogen aerozol, mehnat gigiyenasi, PM2.5, pnevmokonioz, xavf baholash, nafas yo‘llari, fibroz jarayonlar, mehnat muhofazasi.

Sanoat korxonalarida ishlab chiqarish jarayonlari davomida hosil bo‘ladigan texnogen changlar mehnat sharoitining eng xavfli zararli omillaridan biri sifatida qaraladi. Changning tarkibi, dispersligi va organizmga kirish chuqurligi uning zararli ta’sir darajasini belgilovchi asosiy omillardir. Organik va noorganik chang turlari ayniqsa nafas yo‘llari orqali o‘pkaga chuqur kirib, alveolyar to‘qimalarni shikastlaydi, yallig‘lanish jarayonlarini kuchaytiradi va pnevmokonioz, allergik kasalliklar, surunkali bronxit, astma kabi kasbiy kasalliklar rivojlanishiga sabab bo‘ladi. Chang zarrachalarining 2,5 mikrometrgacha bo‘lgan PM2.5 fraksiyasi o‘pkaga eng chuqur kirib borishi, u yerda uzoq muddat saqlanib qolishi hamda organizmning immunologik javob reaktsiyalarini buzishi ilmiy jihatdan isbotlangan. PM10 va PM2.5 zarrachalarining yuqori konsentratsiyasi ishlab chiqarish kesimida mehnat muhofazasi uchun dolzarb muammodir.

Tadqiqot davomida sanoat korxonalarida chang konsentratsiyasini aniqlash uchun optik dispersiya usullari, aspiratsion tahlil, lazerli tarqalish o‘lchagichlari va gravimetrik usullar qo‘llanildi. O‘lchov natijalari shuni ko‘rsatdiki, ko‘p hollarda chang konsentratsiyasi ruxsat etilgan me’yorlardan 2–4 baravar yuqori bo‘lgan. Ayniqsa sement, metallurgiya, konchilik, qurilish materiallari ishlab chiqarish sohalarida yuqori dispersli aerozollar mavjudligi kuzatildi. Bunday changlar yuqori kimyoviy faollikka ega bo‘lib, kremniy dioksidi, metall oksidlari, sulfatlar kabi zararli komponentlarni o‘z ichiga oladi.

Tahlillarda changning ishchilar organizmiga ta’siri faqat nafas yo‘llari bilan cheklanmasdan, balki yurak-qon tomir tizimiga, markaziy asab tizimiga, immun tizimga va endokrin tizimga ham salbiy ta’sir ko‘rsatishi aniqlangan. Ilmiy adabiyotlarda o‘tkazilgan ko‘plab epidemiologik tadqiqotlar PM2.5 darajasi oshishi bilan yurak xurujlari, gipertoniya, insult va hatto turli xil onkologik kasalliklar xavfi ortishi o‘rtasida to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘liqlik mavjudligini ko‘rsatadi. Korxona bo‘yicha tibbiy kuzatuv natijalari ham so‘nggi yillarda surunkali nafas yo‘li kasalliklarining 15–30% ga ortganini tasdiqlaydi. Shu sababli changlanish darajasini baholash sanoat gigiyenasida asosiy vazifalardan biri hisoblanadi.

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889, 2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-12

Ushbu tadqiqotda changning zararli ta'sirini baholash uchun xalqaro modellarga asoslangan "Risk Matritsasi" qo'llanildi. Risk darajasi "Ehtimollik + Oqibat og'irligi" formulasi asosida baholandi va natijada ko'p hollarda chang ta'siri "Yuqori xavf" toifasiga kirishi aniqlandi. Tadqiqotning ilmiy yangiligidan biri shundaki, changning o'pka to'qimalariga ta'siri mikroto'qima darajasida tahlil qilinib, fibroz jarayonlarning tezlashuviga olib keluvchi zarracha o'lchami, kimyoviy tarkibi va nafas olish chastotasi o'rtasidagi bog'liqlik aniqlangan. Bu esa changlanish xavfini baholashning yanada ilmiy asoslangan modelini yaratishga zamin yaratadi.

Maqolada sanoat korxonalarida changlanishni kamaytirishga qaratilgan ilmiy asoslangan yechimlar ham ishlab chiqildi. Ular orasida quyidagilar alohida ahamiyatga ega:

1. Aqlli sensor tizimlar asosida real vaqtli chang monitoringi – chang darajasini onlayn nazorat qilish va xavfli daraja ortganida avtomatik signal berish;
2. Mahalliy so'rish tizimlarini modernizatsiya qilish – yuqori samarali HEPA va ULPA filtrlar bilan jihozlangan ventilyatsiya tizimlaridan foydalanish;
3. Ho'l usulda chang bostirish texnologiyalarini keng joriy etish;
4. Chang manbalarini avtomatlashtirish va robotlashtirish – inson omilini kamaytirish;
5. Nafas olish yo'llarini himoya qiluvchi respiratorlarning ergonomik va biokomfort modellaridan foydalanish;
6. Ishchilarda kasbiy moslashuv va individual xavf darajasini baholash bo'yicha tibbiy skrining tizimini joriy etish.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yuqori samarali ventilyatsiya tizimlari va energetik tejamkor filtratsiya qurilmalarining qo'llanishi changlanish darajasini 40–65% gacha kamaytirishi mumkin. Tashkiliy choralar sifatida ishchilarni muntazam o'qitish, xavf haqida xabardorlikni oshirish, texnologik jarayonlarni xavfsiz yuritish bo'yicha ichki me'yorlarni ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega.

Mazkur maqolaning ilmiy yangiliklaridan yana biri – texnogen changlarning salbiy ta'sirini baholashda ekologik, fiziologik va texnologik yondashuvlarni birlashtirgan integrallashgan modelni taklif etilishi bo'lib, ushbu model yordamida ishlab chiqarish muhitida chang xavfining umumiy ko'rsatkichini aniqlash va unga mos profilaktik choralarni ishlab chiqish imkoniyati ta'minlanadi.

Xulosa

Yuqorida keltirilgan ilmiy tahlillar asosida sanoat korxonalarida hosil bo'ladigan texnogen changlar ishchilar salomatligiga jiddiy xavf tug'dirishi ilmiy asoslangan holda tasdiqlandi. Changning fizik-kimyoviy tarkibi, zarrachalar o'lchami, dispersligi va organizmga kirish tezligi kasbiy kasalliklar rivojlanishining asosiy omillari hisoblanadi. O'lchovlar chang konsentratsiyasining ko'plab korxonalarda ruxsat etilgan me'yorlardan yuqori ekanini ko'rsatdi. Tadqiqot natijalari respirator kasalliklar, pnevmokonioz, allergik reaksiyalar va yurak-qon tomir tizimi kasalliklari o'sishi bilan changlanish darajasi o'rtasida bevosita bog'liqlik mavjudligini tasdiqlaydi. Taklif etilgan zamonaviy texnologiyalar – aqlli sensor monitoring tizimlari, yuqori samarali filtratsiya, ho'l usulda chang bostirish, robotlashtirilgan jarayonlar – chang bilan bog'liq xavflarni kamaytirishda yuqori samaradorlikka ega. Mehnat muhofazasining ilmiy asoslangan rivoji sanoat korxonalarida xavfsiz mehnat sharoitlarini shakllantirishning asosiy omilidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi. – Toshkent, 2023.
2. "Mehnatni muhofaza qilish to'g'risida"gi Qonun. – Toshkent, 2016.

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889, 2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

VOLUME-5, ISSUE-12

3. GOST 12.1.005-88. “Mehnat xavfsizligi standartlari tizimi. Ish joyidagi havo uchun umumiy sanitariya-gigiena talablari.”.
4. Iskandarova G.T. *Mehnat gigiyenasi*. – Toshkent: “Ijod-press” 2019.
5. World Health Organization. *Occupational Air Pollution and Diseases*. – 2022.
6. ACGIH. *Industrial Ventilation Guidelines*. – 2021.
7. International Labour Organization. *Occupational Safety Reports*. – 2023.
8. Sultonov P. *Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish asoslari*. – Toshkent: Musiqa, 2007.
9. Axmedov I. *Ishlab chiqarish jarayonlarida ekologik xavfsizlik*. – Toshkent: 2015.
10.